

PRACE KONSERWATORSKIE, A KLASYFIKACJA ZABYTKÓW

Conservation works and the classification of monuments

*Małgorzata Korpała**

SUMMARY: Value assessment of historic monuments and sites and their classification are affected by conservation works and the impact they exert on elements of historical significance. Whether a historic monument or site can be still considered evidence of a past epoch depends on the scope of conservation works carried out in this asset. Works conducted in appropriate manner provide new information about the past. Additionally, a historic monument or site is attributed new values - not only aesthetic and functional but also the historical ones. This allows for changing their classification. Therefore, the role that the results of conservation works play in classification of historic monuments and sites has been particularly emphasised. The author of this article ponders upon whether layers of the previously carried out conservation works as well as their effects can be the reason for redoing value assessment and re-classifying a historic monument or site. These deliberations provided a basis for drawing conclusions and producing recommendations pertaining to the influence that conservation works and layers created as their result exert on the actions taken by historic preservation offices supervising these works. For this reason, the present classification should include the following:

- increasing the importance of historic monuments and sites which have not been transformed at all or have been slightly modified This concerns historic monuments and sites which are typical of their epoch, e.g. tenement houses, palaces, industrial plants, etc.
- valuable layers and elements created in the course of conservation works, which should be preserved and, prior to issuing permits by historic preservation office and launching conservation works, assessed in terms of their values. These elements should be preserved in order to place these assets under a different class, usually of a higher rank.

Preserving elements created in the course of formerly conducted conservation works and resulting in forming multiple layers is compliant with the currently applied conservation theory, which no longer accepts purist methods as a way of preserving monuments and sites. Due to this, it is possible to preserve the evidence of conservation works and take care of historic monuments and sites in order to preserve them for future generations.

KEY WORDS: Conservation works, classification of historic monuments and sites

Podjęmowane prace konserwatorskie i związane z nimi ingerencje w strukturę zabytkową często wpływają na zmianę oceny wartości zabytków i na ich klasyfikację prawną. Efekty prac remontowych i konserwatorskich mogą podwyższyć lub obniżyć wartość (klasę) zabytku. Dlatego też należy zwrócić uwagę na znaczenie efektów prac konserwatorskich w ocenie wartości zabytku. Istotne jest także rozważenie czy należy chronić lub usuwać nawarstwienia pochodzące z wcześniejszych prac konserwatorskich oraz czy efekty prac konserwatorskich mogą być podstawą do powtórnej oceny wartości i klasyfikacji zabytku. Aby przeanalizować przedstawione problemy najpierw zaprezentowano definicję prac konserwatorskich, restauratorskich

* PhD Małgorzata Korpała
<https://orcid.org/0000-0002-7784-7264>

i robót budowlanych oraz omówiono zależność prowadzonych prac konserwatorskich od typu zabytku. Następnie zwrócono uwagę na wpływ wyników prac i nawarstwień konserwatorskich na ocenę wartości zabytkowej. Ostatnim analizowanym zagadnieniem był problem czy należy chronić lub usuwać nawarstwienia z wcześniejszych prac konserwatorskich. Stanowiło to podstawę do wysunięcia postulatów odnoszących się do wpływu wyników prac i nawarstwień konserwatorskich na ocenę wartości zabytkowej i na działania urzędów konserwatorskich nadzorujących te prace.

Fot. 1. Brochów, kościół św. Jana Chrzciciela i św. Rocha, sklepienie. Rekonstrukcja polichromie na sklepieniu w 2010 r, znacząco podniosła wartość całego kościoła. Fot. 2010.

Pojęcie prac konserwatorskich

Określenie „prace konserwatorskie” zostało zdefiniowane w obowiązującej Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (z dnia 23 lipca 2003 r.)¹. Znalazły się w niej trzy sformułowania: prace konserwatorskie, prace restauratorskie oraz prace budowlane. Mimo zróżnicowania stopnia ingerencji w materię zabytkową, wszystkie wymienione wyżej działania odnoszą się do tego samego problemu – zakresu współczesnych zmian w zabytku oraz ich znaczenia dla jego wartości. Zgodnie z definicją zawartą w Ustawie prace konserwatorskie winny być rozumiane wyłącznie, jako działania zabezpieczające i hamujące procesy destrukcji, natomiast prace restauratorskie jako te, których efektem jest wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych poprzez uzupełnienie lub nawet odtworzenie części zabytku. Ustawa określa to w następujący sposób: „6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań; 7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie

¹ Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568 ze zm.

wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań; 8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku”². Jednakże często nawet roboty budowlane podejmowane w zabytku są potocznie postrzegane jako prace konserwatorskie. Zgody urzędu konserwatorskiego wymagają także prace o mniejszym zakresie – jak np. wykonanie nowej kolorystyki budynku wpisanego do rejestru zabytków, gdyż jest to „podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku pisanego do rejestru”³. Ale jednocześnie NSA potwierdza możliwość stosowania art. 36 ust. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. do obiektów niewpisanych indywidualnie do rejestru, ale objętych wpisem obszarowym.⁴ Efekty wszelkich prac przy zabytkach zmieniają i poprawiają nie tylko ich stan techniczny i trwałość, ale w istotny sposób wpływają na sposób odbioru ich wartości zabytkowych.

Fot. 2. Węgrów, kościół reformatów, malowidła Palloniego na sklepieniu kopuły. Zabytek w pełni autentyczny i niepoddany żadnym późniejszym przemalowaniom, co znacząco podnosi jego wartość. Fot. 2016.

Typy zabytków, a prace konserwatorskie

Poszukiwanie skutecznej ochrony zróżnicowanego zasobu zabytków wpłynęło na wprowadzenie podziału i przyporządkowanie zabytków do określonych grup typologicznych: zabytki nieruchome,

² Tamże art. 3.

³ Tamże art. 36, ust 1 pkt. 11.

⁴ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 211.

ruchome oraz archeologiczne, a także na ukształtowanie obowiązujących form ochrony prawnej. Podział ten istniał od 1918 roku i był obecny we wszystkich kolejnych aktach prawnych dotyczących ochrony zabytków⁵. Już dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 30 października 1918 roku wprowadził podział na zabytki nieruchome, ruchome oraz wykopaliska i znaleziska. Ochronie podlegały obiekty „wpisane do inwentarza zabytków kultury i sztuki”⁶. Nieco zmieniło to Rozporządzenie Prezydenta RP z 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. Budowle mogły być uznane za zabytek tylko wtedy, gdy odpowiadały wymogom określonym w w/w rozporządzeniu. Każdorazowo należało rozważyć, czy poszczególny budynek sam w sobie posiada cechy zabytkowe⁷. Podobnie było w Ustawie z 1962 roku ochronie po przez wpis do rejestru podlegały dobra kultury ruchome lub nieruchome, dawne lub współczesne, mające znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na ich wartość historyczną, naukową lub artystyczną. Chroniono też inne dobra kultury, jeżeli ich charakter zabytkowy był oczywisty, o ile nie podlegały ochronie na podstawie odrębnych przepisów⁸.

Przyjęte regulacje prawne wpływają na tryb postępowania poprzedzającego podjęcie prac przy zabytku. Przebieg procedury administracyjnej w każdej z wymienionych grup jest podobny, jednak różne są rodzaje podejmowanych prac i inna jest rola urzędu w ich nadzorowaniu. Urzędy konserwatorskie monitorują cały proces przygotowania, wykonania i zakończenia prac konserwatorskich: od projektu, poprzez uzgodnienia i uzyskanie pozwolenia, aż po proces realizacji. Zakres współczesnej ingerencji w ramach podejmowanych działań konserwatorskich wpływa na kształtowanie się ogólnospołecznej świadomości odnoszącej się do wartości dziedzictwa kulturowego i jego znaczenia kulturowego, tożsamościowego oraz cywilizacyjnego. Wpływa także na znaczenie zespołu zabytkowego w rozwoju gospodarczym kraju, gdyż zabytki po przeprowadzonych pracach konserwatorskich generują dodatkowe dochody i stanowią wymierną wartość oferty turystycznej określanej jako produkt turystyczny.⁹

Metodologia postępowania wobec zabytków wpisanych do określonych grup typologicznych (zabytki ruchome, nieruchome) czy też zaklasyfikowanych według ich wartości opiera się na prawnych uwarunkowaniach ich ochrony. W Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte zostały następujące formy ochrony prawnej¹⁰: wpis do rejestru, uznanie za pomnik historii, objęcie ochroną obszarową przez ustanowienie strefy ochrony konserwatorskich w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz utworzenie parku kulturowego. Ochroną są także objęte zabytki znajdujące

⁵ Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 30 października 1918 r.; Dz. Praw RP 1918, Nr 16, poz. 36 art. 12, art. 18 i art. 23; Rozporządzenie prezydenta RP z 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami; Dz. U. 1928, Nr 29, poz. 265. Ustawa z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury; Dz.U. 1962 nr 10 poz. 48; tekst jedn.: Dz. U. 1999, Nr 98, poz. 1150 z późn. zm.

⁶ Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 30 października 1918 r. Dz. Praw RP 1918, Nr 16, poz. 36 art. 1.

⁷ Wyrok Najwyższego Trybunału Administracyjnego Rzeczypospolitej Polskiej, I. rej. 1896/35. Wg: „Przegląd Budowlany”, R. IX, 1937, z. 5, 25 maja, s. 291.

⁸ Art. 2 i 4 par. 4 – Ustawa z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury; Dz.U. 1962 nr 10 poz. 48; tekst jedn.: Dz. U. 1999, Nr 98, poz. 1150 z późn. zm.

⁹ M. Murzyn-Kupisz, *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny, Kraków 2012*; M. Murzyn-Kupisz, *Europejskie fundusze pomocowe a konserwacja i adaptacja obiektów zabytkowych. Szanse i zagrożenia [w:] Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, red. B. Szymgin, Warszawa-Lublin 2009.

¹⁰ Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568. Art. 7

się w gminnej ewidencji¹¹ oraz wpisane na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego¹². Wymienione formy ochrony prawnej determinują procedurę postępowania administracyjnego. Obiekty uznane za cenne są ściśle chronione prawem przez wpis do rejestru zabytków, a konsekwencją tego jest ochrona zarówno substancji zabytkowej, formy architektonicznej i wnętrza. Za mniej wartościowe uważane są zabytki nieruchome, znajdujące się w gminnej ewidencji. Gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami¹³, a ochrona tej grupy zabytków jest uwzględniana w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego oraz o podczas ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego¹⁴. Konsekwencją tego jest ochrona zewnętrznej bryły i historycznego wyglądu budynków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków, natomiast dozwolone jest znaczne przekształcenie wnętrza. Zakres dopuszczalnych zmian, a więc zakresu prac konserwatorskich jest zależny tylko od formy ochrony prawnej zabytku. Stopień autentyzmu substancji zabytkowej i wartości historyczne artystyczne i naukowe schodzą na dalszy plan, a ich poszanowanie zależy tylko od świadomości właściciela.

Fot. 3. Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście, kaplica w zespole Res Sacra Miser. Odkrytki pasowe ujawniające nieznane wcześniej polichromie ścienne, co znacząco podnosi wartość budowli. Fot. 2012.

¹¹ Prowadzona przez generalnego Konserwatora Zabytków (krajowa ewidencja zabytków), wójtów i burmistrzów prezydentów miast (gminna ewidencja zabytków), Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568. Art. 22.

¹² Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568. Art. 15 ust. 4. odnoszący się do wpisu „pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego” w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191).

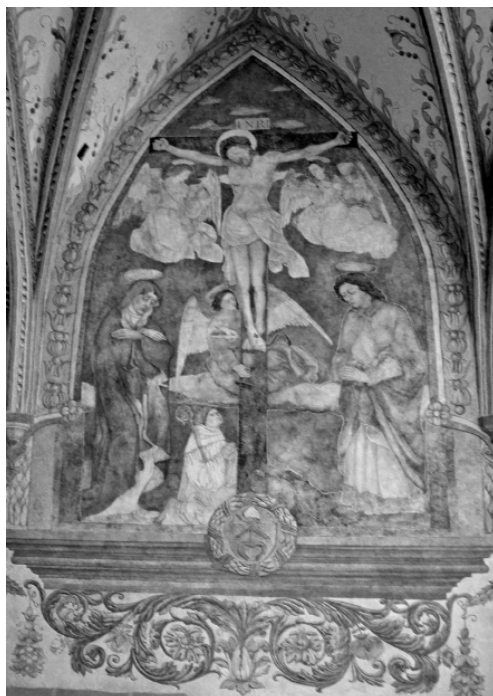
¹³ Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568. Art. 21.

¹⁴ Tamże Art. 19 ust. 1.

Prace konserwatorskie, a ocena wartości zabytkowej

Nadanie zabytkowi określonej formy ochrony prawnej wpływa na merytoryczne podejście podczas planowania i prowadzenia prac konserwatorskich¹⁵. Kategoryzacja zabytków (zabytki nieruchome, ruchome oraz archeologiczne), a także forma ich ochrony prawnej wpływają na:

- tryb postępowania poprzedzającego podjęcie prac (procedura administracyjna)
 - badania konserwatorskie
 - projekt – uzgodnienia, pozwolenia
 - program prac (ustalenie celów, sposobów ich uzyskania i kolejności zabiegów konserwatorskich)
 - proces realizacji prac konserwatorskich (nadzór konserwatorski)
- zakres współczesnej ingerencji w ramach podejmowanych działań konserwatorskich
- kształtowanie się ogólnospołecznej świadomości odnoszącej się do wartości dziedzictwa kulturowego
 - znaczenia kulturowe, tożsamościowe, cywilizacyjne, a także gospodarcze (zabytki jako wymierna wartość gospodarki turystycznej).

Fot. 4. Mogiła, dawny kościół cystersów, malowidła Stanisława Samostrzelnika na ścianie transeptu, stan po konserwacji. Przykład wzrostu wartości zabytku po pracach konserwatorskich. Fot. 2010.

¹⁵ M. Korpała, *Urząd Konserwatorski a zabytek, czyli o wpływie Urzędu na przygotowanie i realizację prac konserwatorskich* [w:] *System służb konserwatorskich w Polsce*, red. B. Szmygin, Lublin-Warszawa (w druku) .

Tylko w zabytkach wpisanych do rejestru obowiązkowo są prowadzone badania konserwatorskie przed rozpoczęciem prac. Odkrycia nieznanych elementów zabytku podczas badań przygotowawczych z reguły znajdują swoją kontynuację podczas prac restauratorskich, a odnalezione fragmenty są odsłaniane i konserwowane. Prace konserwatorskie mogą ujawnić elementy, które wpływają na zmianę oceny rangi i wartości zabytku. Mogą zostać ujawnione wcześniejsze warstwy chronologiczne jak np. odkrycie i odsłonięcie warstw historycznych – średniowiecznych malowideł ściennych ukrytych pod pobiałami, nieznanego detalu architektonicznego ukrytego pod tynkiem podczas przemurowania ścian czy też oryginalnej kolorystyki. Wszystkie te elementy zawsze podnoszą wartość zabytku.

Fot. 5. Ostrołęka, kościół św. Antoniego, polichromie na sklepieniu po rekonstrukcji i częściowej konserwacji. Przykład obniżenia wartości zabytku po niewłaściwie przeprowadzonych pracach konserwatorskich. Fot. 2010.

Jednak prowadzone prace remontowe i konserwatorskie nie zawsze są prowadzone z należytą starannością i często nie są poprzedzone rozpoznaniem zabytku. Odnosi się to przede wszystkim do zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji. Przypadkowe odkrycie nieznanych elementów wystroju tylko w nielicznych przypadkach skutkuje decyzją o rozszerzeniu planowanego zakresu prac. Postępowanie jest uwarunkowane nie tylko wartością zabytku, ale jego aktualną funkcją, zainteresowaniem inwestora i jego możliwościami finansowymi. W takiej sytuacji urząd konserwatorski ma dużo mniejsze możliwości egzekwowania od inwestora przeprowadzenia prac badawczych i rozpoznawczych zabytku, szczególnie w odniesieniu do jego wnętrza. Dotyczy to szczególnie obiektów znajdujących się w strefach ochrony konserwatorskiej. Przy zabytkach wpisanych do gminnej ewidencji i w zabytkach będących w strefach ochrony konserwatorskiej nie jest konieczne prowadzenie dokładniejszych studiów i analiz związanych z rozpoznaniem i badaniami zabytku. Konserwator może nakazać prowadzenia badań i analiz, co wielokrotnie podkreślano w postępowaniach administracyjnych i w wyrokach sądowych dotyczących tego problemu. Dlatego też powtórna ocena wartości zabytku może

być bardzo utrudniona. Obecnie brak jest jasnych wytycznych dotyczących finansowych i prawnych procedur związanych z postępowaniem konserwatorskim zależnie od podziału na klasy lub kategorie. Procedury, które gwarantują rzeczywistą ochronę zabytku zostały opracowane tylko wobec obiektów wpisanych do rejestru. W takich zabytkach ochroną prawną objęte są zarówno bryła architektoniczna jak i wnętrza. W pozostałych przypadkach zabytki ujęte w gminnej ewidencji podlegają ochronie jedynie jeśli forma ich ochrony zostanie uwzględniona w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego¹⁶. Zmiany, jakie można wprowadzić w zabytkach wpisanych do ewidencji opierają się na uzyskaniu decyzji o warunkach zabudowy, które mają gwarantować zachowanie ładu przestrzennego związanego ze sposobem użytkowania budynku oraz z zagospodarowaniem terenu (np. linia zabudowy, szerokość i wysokość elewacji frontowej, geometria dachu)¹⁷.

Fot. 6. Węgrów, kościół kolegiacki NMP, malowidła Pallonego na południowej ścianie nawy. Przykład zniszczenia zabytku i obniżenia wartości całego kościoła po niewłaściwie przeprowadzonych pracach konserwatorskich. Fot. 2010.

W zabytkach wpisanych do rejestru ingerencja w substancję zabytkową może dotyczyć każdego etapu działań zarówno na etapie planowania prac konserwatorskich, gdyż wymaga to uzyskania pozwolenia urzędu konserwatorskiego. Także podczas wykonawstwa konserwatorskiego, które także podlega nadzorowi urzędu przez oceny komisji konserwatorskich, opinie ekspertów i rzeczoznawców. Dodatkowym elementem wpływającym na jakość prac konserwatorskich jest możliwość ich

¹⁶ K. Złasińska, *Ochrona zabytków*, Warszawa 2010, s. 71–72.

¹⁷ M. Gmter, *Przewodnik po procesie inwestycyjnym w obiektach zabytkowych*, Wrocław 2013, s. 100.

rekompensowania z budżetu państwa. Możliwość dofinansowania prac konserwatorskich staje się narzędziem do egzekwowania jakości realizacji przyjętego wcześniej programu prac, gdyż nie wywiązywanie się z nich może skutkować problemami z wypłatą przyznaných środków finansowych. W ten sposób finansowanie lub dofinansowanie działań podejmowanych w zabytkach pozwala na skuteczną ich ochronę. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 roku wprowadza dodatkowo konieczność prowadzenia dokumentacji wszelkich ingerencyjnych działań w zabytkach wpisanych do rejestru.¹⁸ Dzięki inwentaryzacji, dokumentacji badań konserwatorskich oraz dokumentacji powykonawczej możliwa jest ocena zmian dokonanych podczas prac remontowych i konserwatorskich, które mogą obniżyć wartość zabytku.

Warto przeanalizować odwrotne zjawisko: czy prace konserwatorskie wpływają na klasyfikację zabytków i na zmianę ich przyporządkowania do określonej grupy i klasy? W większości zabytków już w przeszłości przeprowadzono prace konserwatorskie i różnego rodzaju naprawy i remonty. Często były one podejmowane wielokrotnie. Efektem tych działań są nie tylko przemyślane świadome restauracje, ale także działania, w których celem było dążenie do szeroko rozumianej poprawy estetyki zabytku. Przemalowania i estetyzujące „retusze”, aranżacje plastyczne, a nawet zamalowanie czy też zatynkowanie historycznych dekoracji są powodem licznych analiz jak należy je obecnie traktować. Zachowanie lub usuwanie nawarstwień konserwatorskich, a także ich obecna estetyka i jakość wynikająca z wykonawstwa także mają wpływ na klasyfikację zabytków. Istotna jest trwałość zastosowanych materiałów, umiejętności technologiczne, wartość artystyczna nawarstwień konserwatorskich. Także i te elementy mogą wpływać na ocenę wartości zabytku.

Niejednokrotnie przed rozpoczęciem działań konserwatorskich przeprowadzana jest zmiana klasyfikacji i formy ochrony prawnej zabytku. Wpis do ewidencji niesie dużo mniejsze możliwości ochrony prawnej i pozwala na mniejszy zakres nakazów konserwatorskich¹⁹. Z tego powodu w obawie przed zniszczeniem zabytku z inicjatywy urzędu konserwatorskiego lub rzadziej na wniosek właściciela podejmowane są działania zmierzające do wpisu do rejestru obiektu, w którym będą prowadzone prace remontowe lub modernizacyjne. Celem wpisu do rejestru jest umożliwienie większej ochrony zabytku i wówczas wpisy takie mają charakter interwencyjny. Są one potwierdzeniem dużej wartości obiektu i konieczności ochrony wyróżniających się wartości obiektu uznanego za zabytek. Innym motywem uznania za zabytek i jednoczesnego uznania wartości zabytkowej obiektu jest możliwość uzyskania dodatkowych dofinansowań na prowadzenie prac konserwatorskich i na koniecznie rozpoznanie czyli na badania zabytku. Obecnie tylko wpis do rejestru daje przywilej ubiegania się o dotacje na prace zmierzające do utrzymania wartości zabytkowych i historycznych. Programy finansowania prac konserwatorskich wprowadzają miasta i gminy poprzez uchwały o finansowaniu opieki nad zabytkami. Jeśli właściciele nie znajdują wsparcia w ponoszeniu kosztów prac przy zabytku, to bardzo trudne jest egzekwowanie prac remontowych i konserwatorskich, które przede wszystkim chroniłyby wartości zabytkowe zamiast koncentrować się na poprawie warunków użytkowych. Należy przy tej okazji przypomnieć, że prace polegające na adaptacji do nowej funkcji prowadzą do znacznych przekształceń,²⁰ a jeśli prace remontowe nie wymagają nadzoru konserwatorskiego, to zakres zmian

¹⁸ Dz. U. 2003 nr 162 poz. 1568; Art. 3 ust. 6–7.

¹⁹ K. Zalasińska, *Ochrona zabytków*, Warszawa 2010, s. 72.

²⁰ P. Filipowicz, *Rola zaleceń konserwatorskich w procesie inwestycyjnym realizowanym w obiekcie zabytkowym w świetle oczekiwań projektanta i inwestora*, „Kurier Konserwatorski”, 2010, nr 6, s. 5.

może całkowicie zdegradować dotychczasową wartość zabytku. Przykładem takiego postępowania było wpisanie do rejestru zabytków Sali Kongresowej w Warszawie będącej częścią Pałacu Kultury i Nauki, co nastąpiło przed rozpoczęciem prac remontowych i adaptacyjnych. Wpis do rejestru miał miejsce w 2007 roku przed rozpoczęciem prac remontowych i modernizacyjnych, których zakres uległ znaczącej modyfikacji po uznaniu budynku za zabytek. Dzięki temu nawet bardzo ingerencyjne prace jak wymiana wewnętrznych okładzin, aby zwiększyć bezpieczeństwo przeciwpożarowe, czy też wymiana foteli dla publiczności, nie zmieniły wyglądu sali. Nowe elementy były możliwie najbardziej zbliżone wyglądem do oryginalnych. Bez objęcia wpisem do rejestru takie działania zostałyby uznane za niepotrzebne i nieekonomiczne. Autentyzm substancji zabytkowej zachowanej do naszych czasów czy też ranga budowli ma niewielkie znaczenie podczas prac remontowych i modernizacyjnych, jeśli nie idzie za tym ochrona prawna. Jest ona potwierdzeniem wartości zabytku. Podobny przykład dotyczył postępowania podczas translokacji „domu kołodzieja” (1822 r.) ze wsi Wigancice Żytawskie (woj. lubuskie). Zanim budynek przeniesiono w okolice Zgorzelca, co zostało zakończone w 2005 roku, wcześniej został on wpisany do rejestru zabytków (w 2001 roku), a po zakończeniu wszystkich prac do rejestru zabytków wpisano także otoczenie zabytku (2009 r.).

Fot. 7. Bydgoszcz, otoczenie Wyspy Młyńskiej, przykład wzrostu wartości zabudowy na skutek przemysłowego uporządkowania i rewitalizacji otoczenia. Fot. 2016.

Znaczenie nawarstwień i efektów prac konserwatorskich

Zakres ingerencji konserwatorskich ma istotny wpływ na to czy zabytek nadal może być traktowany jako dokument epoki, w której powstał. Prawidłowo przeprowadzone prace mogą wnieść nowe informacje o przeszłości, wzbogacając dotychczasowy stan wiedzy. W takiej sytuacji zabytek zyskuje dodatkowe aspekty wartości nie tylko estetyczne i użytkowe, ale przede wszystkim historyczne.

W budowlach nie wpisanych do rejestru zabytków, zakres działań ingerujących w dawną tkankę należy traktować nie jako stricte prace konserwatorskie lecz remonty, prace budowlane, modernizacje, przebudowy itp. Zmiany, które są wynikiem adaptacji o polegające na przekształceniu formy, zmianach technologicznych i materiałowych takich jak ocieplenia elewacji, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej mogą znacząco zmienić wygląd obiektu, który uzyskał współczesny charakter. Także wybiórcze rekonstruowanie wybranych fragmentów w połączeniu z elementami dodanymi współcześnie może zatrzeć dokumentalną wartość obiektu historycznego.

Chronić czy usuwać nawarstwienia wcześniejszych prac konserwatorskich?

Istniejące formy ochrony regulują dozwołony prawem zakres wymiany oryginalnej substancji na nowe elementy, a także możliwość swobodnego zmieniania funkcji i dostosowywania zabytku do współczesnych potrzeb. Efekty tych działań pozwalają stwierdzić czy postępowanie wobec zabytku można nazwać pracami konserwatorskimi czy po prostu remontem.

Podczas analizy zmian wynikających z dawnych przekształceń oraz wcześniejszych prac konserwatorskich należy ustalić jakie wartości zostały już utracone i czy możliwe jest ich odzyskanie. Analiza przekształceń i nawarstwień w zabytku oparta na ustaleniu faz chronologicznych winna prowadzić do sprecyzowania zakresu ich ochrony. Należy określić, które warstwy lub elementy muszą być bezwzględnie chronione, a które należy wyeksponować oraz co można przekształcić lub usunąć bez straty dla wartości zabytku. Ma to duże znaczenie w wypadku obiektów, które nie są ściśle chronione. Wówczas często zamiast prac konserwatorskich prowadzone są w nich remonty i modernizacje, podczas których wymieniane są autentyczne elementy, nawet jeśli nie jest to konieczne. Obiekty te często są adaptowane do współczesnych funkcji. Skutkiem tego są znaczne przekształcenia i znaczna utrata ich wartości historycznych.

Wnioski

Podsumowując należy podkreślić, że prace konserwatorskie oraz nawarstwienia będące dowodem wcześniejszych ingerencji konserwatorskich mogą podnosić wartość zabytku²¹. Dlatego też konieczne jest podejście do zabytków, uwzględniające także i ten aspekt. Może to stanowić dodatkowy element różniący zabytki podczas wprowadzania klasyfikacji zabytków objętych ochroną, co dziś wydaje się niezbędne dla skutecznego zarządzania zasobem zabytkowym²².

Podczas oceny wartości zabytków należy zwrócić uwagę na następujące zagadnienia:

- stopień przekształceń – dawne remonty, świadomie wyznaczone zakresy ingerencji w ramach działań konserwatorskich, współczesne modernizacje, adaptacje
- sposób użytkowania – funkcja pierwotna, funkcja wtórna, funkcja komercyjna, obiekt turystyczny.

²¹ J. Lewicki, *Między waloryzacją a klasyfikacją, czyli o skutecznej ochronie zabytków w Polsce* [w:] *Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków*, red. B. Szmygin, Lublin-Warszawa 2011, s. 171.

²² A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 97.

Konieczne byłoby dodatkowe zróżnicowanie klasyfikacji w zależności od autentyczności zabytków lub ich stopnia przekształceń na następujące grupy:

1. Zabytki nieprzekształcone
2. Zespoły zabytkowe, w których można wytypować część budynków do zachowania i konserwacji, a część można przekształcić lub wyburzyć (np. zespoły postindustrialne).
3. Zabytki, które mimo zniszczeń lub przekształceń mogą pełnić istotną funkcję kulturową (np. dawne synagogi, dwory).

Podsumowując na ocenę wartości zabytków i na stosunek urzędów konserwatorskich do zatwierdzanych projektów powinny wpływać dwa czynniki:

- wyróżnienie i podniesienie znaczenia zabytków, które nie zostały przekształcone lub zostały zmienione w stopniu minimalnym. Dotyczy to szczególnie tych, które uznaje się za typowe rozwiązania z epoki – np. kamienice, pałace, zakłady przemysłowe.
- zabytki posiadające cenne nawarstwienia, także konserwatorskie, które winny być zachowywane, a przed podjęciem prac konserwatorskich i wydaniem zgody urzędu na przeprowadzenie prac, ich wartość powinna być poddana dokładnej analizie.

Zachowywanie nawarstwień konserwatorskich, przy akceptacji urzędów konserwatorskich jest w pełni zgodne z obecną teorią konserwatorską, która już dawno odrzuciła metody purystyczne jako sposób konserwacji zabytków. Umożliwia to zachowanie dla przyszłych pokoleń dowodów działalności konserwatorskiej i troski o zabytek.